

**MOPROF MS MAKHANYA, HLOOHO LE MOTLATSI WA
TJHANSELARA
YUNIVESITHI YA AFRIKA BORWA
PUO YA SEHOPOTSO YA BO 10 YA ES’KIA MPHAHLELE
UNISA LEBATOWA LA LEBOYA BOTJHABELA, POLOKWANE
27 LWETSE 2019**

Sengolweng sa hae sa 1980 sa sehlooho se bitswang “The humanism of Ezekiel Mphahlele”, Samuel Omo Asein o tseka hore:

Hona le dingodi tse mmalwa tsa maAfrika tse kentseng letsoho haholo ntshetsopeleng ya dingolwa tsa sekwalekwale tsa Afrika mme ho ngotswe hanyane ka tsona. Ho bao ba mmalwa, sengodi sa motho e motho e motsho sa Afrika Borwa, Ezekiel Mphahlele, o hlahella kapele ka maswabi jwalo ka sengodi se sa tsotellweng, seo ka kakaretso se nkelwang fatshe mme kgafetsa se ahlolwa hampe.¹

Asein o tswelapele ho bua ka tse ding tsa dingolwa tsa bohlokwa tsa Mphahlele, pele a fana ka tlhahisoleseding e mabapi le kamoo Mphahlele a itlametseng bophelo ba hae ho ntshetsapele dingolwa tsa seAfrika hore ebe mofuta wa dingolwa o hlontjwang oo e leng ona kajeno.

¹ Asein, SO. 1980. The Humanism of Ezekiel Mphahlele. *The Journal of Commonwealth Literature*, 15(1):38-49.

Ha a fana ka maikutlo ka tseko ya Asein, Phil Ndlela o etsa polelo e otlollohileng mme o fana ka phepetso ha a ne a ngola se latelang dilemong tse pedi tse fetileng, mme ke lakatsa ho qotsa mantswa a hae mona:

Matshwenyeho a Asein a ka se nyahlatswe ka hore a fetilwe ke nako kapa ha a na mabaka. Di bohlokwa kajeno jwalo ka ha di ne di le ha a qala ho di hlahisa. Ho ntse hona le mosebetsi o mongata o hlokanang ho etswa ke rona barutehi ntlheng ya ho fa mesebetsi e mengata ya dingolwa le thuto hlomphe e o tshwanelang ka mokgwa wa hore ebe karolo ya dibuka tse balwang dithutong tsa dingolwa dikolong tsa diyunivesithi. Esita le letsholo le tlotlehang le lebisitseng ho ho thehwa hwa Setsi sa Es'kia e ne e le mohopolo wa hae. Ho ka ba molemo ho tseba palo ya mafapha a dingolwa tsa Senyesemane tse kenyeleditseng le ho ruta mesebetsi ya Mphahlele Afrika Borwa. Ho boetse ho ka ba molemo ho tseba hore na ke Mafapha a makae a Porofense le a Naha a Thuto a kenyelleding dingolwa tsa Mphahlele kharikhulamong.²

Patlisiso mosebetsing wa thuto wa Mphahlele e senola hore leha ho bile le ntlafalo e kgolo tsepamong e hodima mesebetsi ya Mphahlele esale Asein a etsa ditlhahiso tsa hae, ho santse ho na le mosebetsi o

² Ndlela, P. 2017. Do not let him die: Celebrating the legacy of Es'kia Mphahlele. *Literator*, 38(1). http://www.scielo.org.za/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S2219-82372017000100020 (accessed on 25 September 2019).

mongata oo re ka o etsang ho fumana kutlwisiso e tebileng le ho feta ya mesebetsi ya Mphahlele. Sena se ka lebiswa ho ntlha tse pedi.

Pele, ho ntse ho na le ho se tsotelle hwa dithiori tsa tsebo ya seAfrika ka kakaretso, ho kenyelletswa le mesebetsi ya dingolwa le ditlatsetso tsa bahale ba jwalo ka Mphahlele. E leng ka hoo Ndlela a tsekang hore le boemong ba yunivesithi ho ntse ho na le sekgeo se seholo ho dingodi tsa dingolwa tsa seAfrika.

Ntlha ya bobedi ke hore re kanna ra nahana ka mmedi le dikotsi tsa boleng ba ho ba mofuta wa thuto. Mme sena ha se ame Mphahlele feela. Dingodi tse ngata di fumana mesebetsi ya tsona e sa natswe e mabapi le dipolotiki, nalane, thuto ya setjhaba le moruo wa dipolotiki, hobane feela di sa hlophiswa jwalo ha di hatiswa. Ho fana ka mohlala, leha a hlahisitse dingolwa tse ngata tse buwang ka nalane, dipolotiki le moruo wa dipolotiki tsa Kenya kamora ho fumana boipuso ka ho ikgetha, le boemo ba kगतello ya bokoloniale Afrika ka kakaretso, Ngugi wa Thiongo o ntse a lejwa ka mokgwa o le mong haholoholo, mme maemong a mang, o bonwa jwalo ka sengodi sa dingolwa feela.

Ho ka buuwa ho tshwanang ka Mphahlele. Leha e le e mong wa borathiori ba ka pele ba se seng se bitswa African Humanism,

Mphahlele, jwalo feela ka Ngugi, o iphumanwa a behwa feela ho tsa dithuto tsa dingolwa.

Ke yona meedi ena eo rona mona Unisa re ntseng re leka ho e lokisa ka dilemo tse leshome tse fetileng, ka ho tshwara Puo ya Sehopotso ya Selemo le Selemo ya Es'kia Mphahlele. Letoto lena la dipuo le re thusa ho bontsha hore leha a ne a sebedisa mokgwa wa dingolwa le dithuto tsa dingolwa, Mphahlele e ne ese feela mohale wa dingolwa.

Ke batla ho leba ho mehopolo e pharalleletseng ya Mphahlele le tokolo ya hae ya Botho ba boAfrika, jwalo ka selelekela sa ka sa puo ya Dr Khoza.

Mesebetsing ya hae yohle, leha a itlhalosa, Mphahlele o bua ka Botho ba boAfrika le hore ena ke Motho wa Afrika.³ Leeto la hae le qadile dilemong tse ngata tse fetileng ha a ne a ithuta UNISA, mme a phethela lengolo la hae la bo ngaka ho la USA, a ba a di hlalosa dingolweng tsa hae.

Ho bohlokwa ho lemoha hore ka nako eo Mphahlele a neng a kena leetong la hae la se bitswa Botho ba boAfrika, o ne a etsa jwalo ka nako e tshwanang le ha Leopold Senghor a ne a ngola ka Negritude,

³ Mphahlele, E. 2002. *Es'kia: Education, African Humanism and Culture, Social Consciousness, Literary Appreciation*. Johannesburg: Kwela Books.

ha Kenneth Kaunda a ne a ngola a Botho, ha Aime Cesaire a ne a ngola ka ho tloswa ha bokoloniale, le ha Frantz Fanon a ne a hlahloba ditlamorao tsa bokoloniale hodima kamoo motho e motsho a itjhebang le ho ikuka ka teng.

Mona lapeng, Anton Lembede o ne a se a tsebisitse Bonaha ba bo Afrika bo matla, bo ileng ba fetisetswa pele ke Robert Sobukwe ha a ne a bo hokahanya le dintwa tse akaretsang tsa batho ba maAfrika mme kahoo a re tsebisa bo Pan-Africanism mona Afrika Borwa. Maiteko ana a ile a fumana katoloso e fetang ho dingolwa tsa Steve Biko ha a ne a toloka mohopolo wa Boitemo ba batho ba Batsho.

Kahara ntshetsopele ena ya dikolo tsa mehopolo tse matla ebile di hatetse pele, tse neng di batla pele, ho utlwisia maemo a ba hatelletseng, le, hwa bobedi, ho fumana ditsela tseo ka tsona batho ba ka itokollang, Mphahlele ho ka nkwa a hlahisitse mehopolo ya hae e le ho hong ho feta ditlatsetso tsa dingolwa feela.

Ha dilemo di ntse di ya, ditoloko tsena tsa Botho ba boAfrika di fumane lehae moo ho seng ho tsejwa ka tiyo, haholo thutong ya Philosophy, jwalo ka *ubuntu/botho*.

Jwalo ka ha Rob Gaylard a supa, leha ho ka le dibaka tsa tshwano pakeng tsa “botho” mofuteng wa yona wa Bophirimela, jwalo kaha

ho lokela ho ba ka teng mehopolong ya batho bohle, hona le dintlha tse ikgethileng tseo e leng tsa *ubuntu/botho* feela, ka ho Botho ba boAfrika.⁴

Ubuntu/botho e tiisa seo re leng sona jwalo ka setjhaba, jwalo ka batho. Bakeng sa Mogobe Ramose, hona le kgokahano e thata mme e tiileng ho *umuntu/motho* jwalo ka toloko ya boteng.⁵ Ho ka se be le *ubuntu/botho* empa e sa nke sebaka se bohareng mme hape e ka se be teng empa ho sena hlomphe bakeng sa *umuntu/motho*. Kahoo, “*ubuntu* ke sediba se phallang ho tswa ho boteng ba boAfrika hammoho le kutlwisiso ya tsebo”.⁶

Empa kea kae ka see, mme se amana jwang le Mphahlele?

Naha e sa tswa feta nakong e tshosang haholo ya ditaba tse ngata tsa dikgetsi tse tsebahalang tsa tlikefetso ya basadi. Ke re tse tsebahalang hobane hona le dikgetsi tse ding tsa ngata tsa basadi ba tlwaelehileng makeisheneng a rona le mahaeng a bo rona bao mafu a bona matsohong a balekane ba bona le banna ba bang di sa kang tsa hasanngwa haholo ditabeng ka lebaka feela la maemo a bona a

⁴ Gaylard, R. 2007. “Welcome to the world of our humanity”: (African) humanism, ubuntu and black South African writing. *Journal of Literary Studies*, 20(3-4):265-282.

⁵ Ramose, MB. 2003. The philosophy of ubuntu and ubuntu as a philosophy. In PH Coetzee & APJ Roux. *Philosophy from Africa: A text with readings*. Cape Town: Oxford University Press.

⁶ Ibid, page 230.

batho ba sebetsang. Tsena ke dipalopalo tse lebetsweng, hangata tse patilweng, tsa maswabi ana a aparetseng naha ya borona.

Ntle le ditlhaloso tsa dithuto tsa setjhaba tse re ka fanang ka tsona, tseo e leng tsa nnete, bakeng sa koduwa ena ya dipolao tsa basadi le tlhekefetso ya basadi naheng ya rona, ho lokela ho ba le mabaka a mang ao ka ona re leng boemong bona jwalo ka naha.

Ke tlhahiso ya ka hore, ke ipapisitse mme ke qotsa ho tswa ho tlhaloso ya Frantz Fanon ya ho tloswa ha botho ho ba hatelletseng ka ho ba beha “sebakeng sa bao eseng batho”⁷ tse ding tsa dikarabo tsa dipolao tsa basadi le tlhekefetso ya basadi eo re e bonang di ka hokahannngwa le ba bang ba banna ba etsang diketso tsena tse soto hore ba lahlehetswe ke botho ba bona (*ubuntu/botho*), mme ebile ha ba hlomphe botho (*ubuntu/botho*) ba batho ba bang.

Ka puo ya ena Mphahlele re hlile re botsa: “*Botho bo kae?*” (botho bo kae ho tsee tsohle?). Ebe rea tjeka rea ikaraba rea ikaraba re re: “*Botho bo tsamaile!*” (re lahlehetswe ke botho).

Ke boitekolo bona ba bohlokwa, kahodima ho supa le ho sebetsana le disosa tsa botjhaba/moruo tsa dipolao tsa basadi le tlhekefetso ya basadi, le ho feta moo ho matlafatsa tshebetso ya rona toka

⁷ Fanon, F. 1986. (1952) *Black skin, white masks*. London: Pluto Press.

botlokotsebeng, hore re tlameha jwalo ka batho hore re, leke ho fumana dikarabo mathateng ana a dinako tse re phelang ho tsona.

Botebong ba diteko tsa rona tsa ho sebetsana le sena le mathata a mang a setjhaba, ho lokela ho ba le maiteko a ho beha Botho boo Mphahlele a neng a bua ka bona – Botho ba boAfrika – sehlohlolong. Ke Botho bona, *ubuntu/botho*, bo ka tiisang maiteko a rona a ho fumana sistimi e hlokang bokoloniale ya thuto e phahameng e leng “tshebeletsong ya batho bohle”.

Jwalo ka ha re boletse dibakeng tse ding tse ngata hore bothata ba rona le mosebetsi wa rona ke ho tlosa bokoloniale diyunivesithing tsa rona. Sena ha se feele feela ho seo re se rutang le seo re se batlisisang, e leng, kharikhulamo ya rona le diphetho tsa diphuputso.

Ho tlosa bokoloniale ho kenyeletsa setso se ahilweng le ho ketekwa diyunivesithing tsa rona. E kenyeletsa ho tlosa setso sa dikgoka se tsamaellanang le bokoloniale, se e leng setso sa ho etsa batho ebe “ba bang”. Setso sa ho bona “ba bang” ba sa fapana le wena feela, empa ba bile ba le tlase ho wena mme ba tshwanelwa ke ho hoboswa, ho fihlella moo ba bileng ba ka sotlwa ka ditsela tse fapaneng.

Kahoo, Motsamaisi wa Lenaneo, re lokela hore re bone dikgokahano pakeng sa tse etsahalang setjhabeng, leruo le disebediswa tse bahale ba ka reng Mphahlele ba re siitseng tsona, e leng Botho ba boAfrika, *ubuntu/botho*, le bokgoni ba rona ba ho tlosa bokoloniale diyunivesithing tsa rona – le setjhabeng ka bophara.

Sena se ntlisa ho mookotaba wa phetoho oo Dr Khoza a tla bua le rona ka ona.

Puong ya hae, Dr Khoza o tla hlahloba ditaba tsa boetapele, mofuta wa boetapele nakong ya phetoho le hore na o amana jwang le phetoho.

Jwalo ka setsi, ka ditumellano tsa Lekgotla le disebediswa tse fapaneng tseo re di hlahisitseng le ho di amohela, re boletse hore maikemisetso a rona qetellong ya leeto la rona la phetoho ke ho kgutlisetsa botho yunivesithing ya rona, mme ka tsela e jwalo, le ho setjhaba sa borona.

Ke ka mokgwa ona, oo re ithutang ho Mphahlele, oo ke nahanang hore re tla kgona ho hlahisa le ho etellwa pele ke boetapele bo nang le boikarabello, bo arabelang hape bo nang le boitshwaro.

Sebakeng sa lekgotla, botsamaisi le baithuti ba Yunivesithi ya Afrika Borwa, ke le amohela ho Puo ya Sehopotso ya bo 10 ya Es'kia Mphahlele.

Kea leboha!